

BABERTİ'NİN HABER-İ VÂHİDİ İTİKADDA DELİL OLARAK KULLANMASI

-Şerhu Akîdeti't-Tahaviyye Örneği-

Abdullah ÜNALAN*

ÖZET:

İslam'ın özünü akide teşkil etmektedir. İslam'ın diğer hükümlerinde olduğu gibi akidenin de genel referanslarını hadis oluşturmasına rağmen, hadislerini kahr ekseriyetini teşkil eden Haber-i Vâhid'in akidede hüccet olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.

Hem bir kelimacı, kelimcılığının yanısıra hadîsçi de olan Hanefî Ekmelüddin Babertî, fıkıh, kelam ve hadîs alanlarında eser kaleme almış önemli ilim adamlarından birisidir. Bu çalışmada, Babertî'nin Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye adlı eserinde Haber-i Vâhid'i nasıl değerlendirdiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babertî, Hadîs, Haber-i Vâhid, Hüccet.

The Usage of Habar Wahid as an Evidence By Baberty in the Itikad

ABSTRACT:

The essence of Islam represents the religious faith (akîde). Although hadith creates the general reference of the religious faith, as in other Islamic disciplines, it is debatable whether the argument (huccet) in doctrines (akaid) of Haber-i Vahid. Hanefî Ekmeluddin Babertî, who both theologian and traditionalist, has written important studies in teh field of theology, hadith and tradition. In the study, the Haber-i Vahid in his study entitled 'el-Akîdetu't-Tahaviyye Şerhi' of Babertî is discussed how to evaluate.

Key words: Babertî, hadith, Haber-i Vahid, argument (hucce).

GİRİŞ

Çağımız Müslümanlarının sorunları, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar geniş ve karmaşık bir yapıya sahiptir. İletişim araçlarının en ücra köşelere kadar ulaştığı, okuma-yazmayı öğrenen çocuklara kadar, her kesim tarafından kullanılması ciddi problemlere neden olmuştur. Bu problem, amelî ve ahlakî dejenerasyona sebep olduğu gibi, itikadî meselelerde de büyük tahribatlara neden olmuştur.

İslam'ın yaşanması, hayata aktarılması ve misyona dönüştürülmesi Kur'ânî ve Nebevî ilkelerle amel etmekle olurken bu ideal hayatın özünü akîde teşkil etmektedir.

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-mail: aunalan@gmail.com

Akide kelimesi sözlükte 'bağlamak, düğümlemek ve kenetlemek' anlamlarına gelir.¹ Kelimenin ism-i mef'ûl formu olan "معقود/ma'kûd", 'inanç, dogma, doktrin ve ideoloji' gibi manalara gelir.²

Bütün başarıların temelinde itikad/inanç yatmaktadır. Bugün insanlığın ulaştığı bilimsel ve teknolojik gelişmenin temelini inanç oluşturduğu gibi, elinde Kur'ân gibi bir mu'cize-i baki, Rasûlullah (s) gibi bir prototipleri olduğu halde, İslam dünyasının paralojik bir şekilde çöküş ve gerilemesinin nedeni de bilincine varamadığı inancının za'fa uğramasıdır.

İster itikadî, ister amelî olsun mükellefiyetlerin akla yüklenmesi, aklın insanla eşdeğer olduğuna vurgudur. Ancak salt akıl tekîf için yeterli değildir. Aklın, menafi'/yararlı ile madarratı/zararlıyı birbirinden ayırdetme özelliği olan 'bülûğ/temyîz' düzeyine ulaşması gerekir. Başka bir ifade ile mükellefiyet için şuur/bilinçli olmak şartı vardır. Bu bilinci sağlayan akîdedir. Akîde iman, bilinç, şuur, azim, kararlılık, şüphelerden arınmak, teslimiyet; kısaca İslam'dır. Bundan dolayı namaz gibi en mühim amelleri terketmek dinden çıkmayı gerektirmezken, en küçük bir itikadî sapma irtidada sebeptir.

Alimlerimiz, İslam'ın ilk çağlarından itibaren itikadî ele almış, batıl düşünce ve fırkalara karşı büyük mücadeleler vermiş, İslam itikadını arındırmış, Kur'ân ve Sünnet gibi iki otantik temele oturtmuş ve ekol haline getirerek nesilden nesile aktarmışlardır.

Ebu Ca'fer Muhammed b. Selame et-Tahavî'nin (v.321/933) *el-Akîdetü't-Tahaviyye* adlı eseri üzerine yazdığı şerh ile kelimelere katkıda bulunanlardan biri Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Babertî'dir (710-1310/786-1384). Babertî'nin bu eserinin incelenmesi ile onun bir muhaddis olduğu da anlaşılmaktadır. Müellifin, Hasen b. Muhammed es-Sağani'nin (577-650/1181-1252) *Meşariki'l-Envârî'n-Nebeviyye min Sihâhi'l-Ehbârî'l-Mustafaviyye* adlı eserine yazdığı ve *Tuhfetü'l-Ebrâr fî Şerhi Meşariki'l-Envâr* adını verdiği hadîsle alakalı eseri de kayda değerdir.³

Kelamcıların tartıştıkları konulardan biri, Haber-i Vâhid'in itikadda delil olup olmadığıdır. Bu makalede Babertî'nin, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*'sinde, itikadî meselelere delil olarak kullandığı âhâd hadîsler ele alınacaktır.

¹ Komisyon, *Mu'cemü'l-Vasîf*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992 a-k-d- md.

² Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, yy, ty., a-k-d- md.

³ Bu eser için bkz. Coşkun, Selçuk, 'Bâbertî'nin "Tuhfetü'l-Ebrâr İsimli Eserinin Hadis Tarihindeki Yeri', Ekmelüddin Bâbertî Sempozyumu (28-30 Mayıs 2010 Bayburt); Beyler, Muhammed, 'Bâbertî'nin Tuhfetü'l-Ebrâr fî Şerhi Meşariki'l-Envâr isimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu', Ekmelüddin Babertî Sempozyumu (28-30 Mayıs 2010 Bayburt).

Makalenin çerçevesi, Baberti'nin adı geçen eserin kapsamıyla sınırlı olduğundan, zaruri görüşlerin nakli dışında Haber-i Vâhid tartışmalarına girilmemiştir.

Babertî'nin sözü geçen eseri, 'Haber-i Vâhidkesin bilgi ifade etmez; dolayısıyla itikadda delil olmaz' tezini savunanlara karşı fiilî bir reddiye hüviyeti taşıması itibariyle de ele alınması önem arz etmiştir.

Çalışmada şu metot izlenmiştir:

1. Konu sıralaması takip edilmiştir.
2. Üzerinde farklı Kelami çalışmalar yapıldığından, hadîslerin itikadî bağlantıları üzerinde durulmamıştır.
3. Sahih olan 'Âhâd Haber'ler itikadda 'hüccet' olarak kabul edilmiştir.
4. Hadîslerin cerh ve ta'dîl kritiği yapılmamış, ancak sahih olanlar ile olmayanlar şeklinde tesbitleri yapılmıştır.
5. Babertî'nin vermediği referanslar akademik metotla verilmiştir.
6. Hadislerden Mevzu olanlar belirtilmiştir.
7. Hadîsler numaralandırılmıştır.
8. Bir ek ile hadîslerin kronolojisi verilmiştir.

BABERTÎ'NİN KELAM PARADİGMASI

Kelam ilminin önemi ve bazı kavramlarını açıklamakla eserine başlayan Babertî, 'İlimlerin zirvesi' olarak nitelendirdiği bu disiplin, bütün bilgilerin sağlam temellere oturtulmasını sağlayan bir bilim dalıdır. Ona göre akîde, 'kalbin bağlandığı ve aşırı bir istekle yapılması azmedilen şeydir.'⁴ Kalpten maksadın akıl/beyin olduğu açıktır. Kalp ile sıkı bağlantısından⁵ ve 'ma'rifetullah'ın onunla elde edilmesinden dolayı akîde'ye 'Usûlüddin' denilmiştir.⁶

Babertî, "Bir a'rabî, Rasûlullah (s)'tan,

1. 'Bana ilmin ilginç (garaib) yönlerini öğret Ya Rasûlallah' diye talepte bulunur. Rasûlullah (s),

⁴ Babertî, Muhammed b. Mahmud (v. 786/1384), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*, zapt ve ta'lik, Abdüsselam b. Abdülhadi Şennar, Darü'l-Beyrûtî, 1430/2009, s. 16.

⁵ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 16-17.

⁶ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 13.

"İlmin başıyla ne yapacaksın?" buyurur. A'rabî,

'İlmin başı nedir?' diye sorar. Rasûlullah (s),

"Ma'rifetullah'tır!" buyurdu⁷ rivayet içeriğini Kalam ilmine bağlasa da, rivayet mevzu olduğundan delil olmaktan uzaktır.

Baberti, önsözünde, ümmetin itikadî fırkalara bölüneceği, birbirlerine düşecekleri ve Müslümanların büyük tehlikelerle karşılaşacağı düşüncesini şu hadîsle temellendirmeye çalışmaktadır:

2-"Nefsim kudretinde olan Allah'a andolsun ki ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecektir. Birisi cennetlik, yetmiş ikisi cehennemliktir." 'Ya Rasûlallah, cennetlik olan hangisidir?' sorulduğunda, "Sünnet ve cemaat (fırkası)'dır" buyurdu. 'Sünnet ve cemaat nedir?' denildiğinde, "Ben ve ashabımın izlediği yoldur" buyurdu."⁸

Hadîsi sadece Tirmizî nakletmektedir. Tirmizî, 'sünnet ve cemaat' kavramlarını nekletmezken, hadîs hakkındaki kanaatini, 'Bu hadîs müfesser, garîbtir ve bunun dışında herhangi bir rivayetini bilmiyoruz' şeklinde belirtmektedir.⁹ Dolayısıyla bu şekliyle hadîsin sihhati tetkike muhtaç olupbu haliyle kabuleşayan değildir. Ancak naklettiği 71 hadisten üç mevzu ve bir zayıf hadis Babertî'nin hadîşçiliğini değerlendirmek yanlış ve haksızlık olur.

BABERTÎ'YE GÖRE SÜNNET

Babertî, 'Sünnet, sözlükte yol; Şerîat'te, 'dinde takip edilen yol' demektir tanımını yaptıktan sonra,

3. "Benim ve benden sonraki Hulefa-i Raşidîn'in sünnetine sınımsız sarılın"¹⁰ hadîsine atıfta bulunmaktadır.¹¹

⁷ Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillan el-Isbehani, (v. 430/1039) *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiya*, Matbaatu's-Saade, Mısır 1351/1932 I. 24; İbn Abdillber, Muhammed b. Abdillan Ebu Ömer Yusuf (v. 974-1071/463), *Camîu Beyani'l-İlim ve Fadlihi*, Tibaatu İdareti'l-Müniriyye, Mısır ty., r. 1222; Baberti, Şerhu'l-Akîde, s. 13. Ahmed, ravilerden 'Abdullah b. Misver'in mevzu hadîs rivayet etmektedir' derken, Nesaî ve Darekutnî 'metrûktur' demektir. Hadîs mevzudur.

⁸ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sûre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh vehüve Sunenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., 41/İman 18.

⁹ Tirmizî, V. 26, r. 2641. 'Ehlu Sünnet' veya 'Ehlu Sünnet ve'l-cemaat' kavramının daha sonra kullanıldığı bilinmektedir.

¹⁰ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr (303/915), *Sünenü'n-Nesâî* (1-8) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty. (Süyûtî'nin Şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile beraber), 46/Kat'u's-Sârik 1; İbn Mace, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (v. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty. 36/Fiten 27; Ahmed, b. Muhammed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*,

Ebu Hanife Numan b. Sabit (v. 150/768) ve iki talebesi¹² olan mezhep imamı ile ilgili dile getirdiği yüceliklerinde, yaşadıkları çağın faziletinin de etkisi olduğuna dikkat çekerek şu hadîsi nakletmektedir:

4-"*En hayırlı çağ yaşadığım çağdır, sonra bu çağdan sonra gelen ve ondan sonra gelendir.*"¹³

HZ. PEYGAMBER'İN TEŞRÎ' YETKİSİ

İtikadî olsun amelî olsun Hz. Peygamber (s)'e teşrî' yetkisinin verildiği Kur'ân'dan anlaşılmaktadır.¹⁴ İctihad ve kıyas yoluyla Ebû Hanîfe, Şafîî Muhammed b. İdris (v. 204/819), Malik b. Enes (v. 179/795), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (260/874-324/936), Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, (v. 238/852) gibi müctehidlere bu yetkinin verilip, dinin asıl sahibi Rasûlullah (s)'tan esirgemenin dinî ve akfî bir argümanı olamaz. 'Hadîs olarak size geleni Kur'ân'a arzediniz, ona uyanı ben söylemişim, uymayanı ben söylememişim' şeklindeki rivayetin arkasına sığınarak hadîsi bertaraf etmeye kalkışmak, en hafif tabirle Rasûlullah (s)'a karşı saygısızlıktır ki konunun uzmanı İsmail b. Muhammed el-Aclunî (v. 1162/1759) varyantlarını da verdikten sonra 'Sağanî (Hasen b. Muhammed 577-650/1181-1252)'ye de dayanarak 'mevzu' olduğunu söylemektedir.¹⁵

Hz. Peygamber (s)'in kendisi de teşrî' yetkisine sahip olduğunu söylemektedir:

Beyrut, ty., III. 332; Hakim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, I. 203.

¹¹ Babertî, *Şerhu'l-Akide*, s. 17.

¹² Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (v. 189/805) ve Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim (113-182/731-798).

¹³ Farklı ifadelerle Buharî, 62/Fedailü's-Sahabe 1. Babertî, *Şerhu'l-Akide*, s. 19.

¹⁴ 'Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir' (48/Fetih, 2); 'Biz her elçiyi, Allah'ın izniyle kendisine uyulsun diye gönderdik.' (4/Nisa, 4/64); 'Ama hayır! Rabbi'ne and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem seçmedikçe ve de verdiğin karara, içlerinde bir sıkıntı duymadan, tamamıyla boyun eğmedikçe, inanmış olamazlar.' (4/Nisa, 65)

¹⁵ Aclunî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi, *Keşfu'l-Hefâ ve Muzîlu'l-İlbâs amma İştēhere mine'l-Ehâdîsi ala Elsinetî'n-Nâs*, Daru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1352, I. 86. Muteber hiçbir hadîs koleksiyonunda bulunmayan bu hadîsi zikreden Şatîbî (v. 790/1388), "Abdurrahman b. Mehdî, 'Zındıklar ve Haricîler bunu uydurdular' dediğini naklettikten sonra "Her şeyden önce bu hadîsi Allah'ın Kitabı'na arz ettik ve ona güvendik. Allah'ın Kitabı'na arzedince Allah'ın Kitabı'na aykırı olduğunu gördük. Zira Allah'ın Kitabı'nda, O'na uyanlar dışında bir şeyi kabul etmememizi gördük. Gördük ki Allah'ın Kitabı'nda Peygamber (s)'e itaati emreden, emrine muhalefeti yasaklayan; her durumda sünnetin Kur'ân'a dayandığını gördük. Kur'ân'a arz yoluyla hem mütekaddimûndan, hem müteahhirûndan bazı gruplar haktan saptılar. Sünnetin Kur'ân'a arzını söylemek, bu düşünceye meyletmek, Allah korusun Sırat-ı Müstakîm'den sapmaya meyletmektir" demesine rağmen savunmaktadır. Şatîbî, Ebu İshak, *e'l-Müvafekât fi Usûli's-Şerâ'*, thk. Abdullah Diraz, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ty., IV. 18-19 vd. Ayrıca bkz. İbnu Abdilberr, Ebu Amr Yusuf bin Abdillâh bin Muhammed bin Abdi'l-Berr bin Asım en-Numerî el-Kurtubî el-Malikî (v. 463/1071), *Camîu Beyanî'l-İlm ve Fadlihi*, İdaretu't-Tibaati'l-Müniriyye, Mısır ty., II. 233-234; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ansarî (v. 671/1272), *Tefsiru, el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 1965, I. 38; Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 87-92.

'Koltuğuna yaslanmış birisi hadîslerim hakkında şöyle konuşabilir: 'Bizimle sizin arasında Allah'ın Kitabı vardır; onda bulduğumuz helali helal, bulduğumuz haramı haram kabul ederiz.' Dikkat edin Allah Rasûlünün haram kıldığı, Allah'ın haram kıldığı gibidir.'¹⁶

Zellelerde bile uyarılan¹⁷ Hz. Peygamber (s)'in vahye muhalif beyanlarının olması sünnetullahaya aykırıdır. Uyarılmamış veya sükût edilmişse vahye uygunluğu tescil edilmiş demektir. Dolayısıyla Haber-i Vâhid'i itikadda da delil kabul etmemek Nebevî misyona uygun düşmemektedir.

HABER-İ VAHİD

Müslümanın hayatında ubudiyet önemli ise de, esas olan itikat yani inanmaktır. İster itikadî ister amelî olsun en ideal prototipimiz Hz. Peygamber (s)'dir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'den sonra Müslümanların hayatını en fazla ilgilendiren hadîs olduğu gibi, İslam alimlerinin en çok alaka duyduğu ve çalışma yaptığı alan da hadîs olmuştur. Zira hadîs, Kur'ân'ı tefsir, mücmelini beyan, umumunu tahsîs, mutlakını takyîd vasfını haiz olması itibariyle fık'h'ın kaynağı olduğu gibi kelimelerin de en önemli referansıdır. Bu nedenle Kur'ân'ı neshedebileceği görüşü önemli tartışmalara ma'kes olmuştur.¹⁸

Adl ve zapt sahibi sıkı ravilerin Hz. Peygamber (s)'e dayandırdıkları mütevatir hadîslerde sorun yok iken, aynı metotla isnad edilen Haber-i Vâhid'in hadîslerin itikadî meselelerde delil olup olmadığı ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Günümüze kadar devam eden Sünnî paradigmanın iki önemli ekolü olan Maturîdilik ve Eş'arîliğin itikadî referansları Kur'ân-ı Kerîm ve hadîstir. Kur'an-ı Kerim ve ve mütevatir hadisin akidede hucet olmamasında sorun yok iken hadis literatürünün kahr ekseriyetini teşkil eden Haber-i Vâhid tartışmalara neden olmuştur.

Haber-i Vâhid'in akidede de hucet olduğunu savunduğu söylenen ilk kişi olan Şafîî (v. 204/819), *er-Risale*'sinde Haber-i Vâhid'e geniş yer vermiş ve akîdevî konularda da delil olabileceğini ifade etmiştir.¹⁹

¹⁶ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sunenu Ebi Dâvûd* (Avnu'l-Ma'bûd ile beraber 1-14), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979, 19/İmare 33; İbn Mace, Mukaddime 2; Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (v. 250/864), *Sünen ed-Darimî*, Dâru'l-fikir, Beyrut, ty., Mukaddime 49; İbn Hanbel, *Müsned*, III. 367.

¹⁷ Bkz. Tevbe, 9/120; Abese, 80/1-4.

¹⁸ *Dârimî*, Mukaddime, 1. 44. Dârimî, aynı ünvanla bir bab açmıştır. Ayrıca bkz. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali (v. 456/1064), *el-İhkam fi Usûli'l-Ahkam*, Beyrut 1985, IV. 115.

¹⁹ Her ne kadar Şafîî'nin Haber-i Vâhid'e ayırdığı bu bölümde, vâhid haber'in itikadda delil olup olmadığı konusundaki görüşlerinde çelişkiler görünüyor gibi olsa da, derinliğine incelendiğinde hucet

Genel olarak haber iki kısma ayrılmıştır:

1. Haber-i Mütevâtir

Farklı tanımları yapılmış olmakla beraber meşhur olan tarif, 'Yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmayan bir gurubun naklettiği haberdir.' Haber-i mütevatirin sayısı ihtilaf konusu olmuştur. Bir tanedir diyenler olduğu gibi sayısını 112-300'e çıkaranlar da olmuştur.²⁰ Konumuz bu olmadığından üzerinde durmayacağız.

2. Haber-i Vâhid

Haber-i mütevâtir olmayan bütün haberler Haber-i Vâhid'dir. 'Âhâd, lugatta 'bir' manasına gelen ve bir şeyin sayısına delâlet eden ahed veya vâhidin çoğuludur. İstilahta ise, mütevatir olmayan haberlere verilmiş bir isim olarak kullanılır ve mesela haberu'l-vâhid (bir kişinin haberi) denir ve bir kişi tarafından rivayet edilen haber kastedilir. Haber-i âhâd da birer kişi tarafından rivayet edilmiş haberdir.²¹

Seyyid ŞerifCürcanî, (v.816/1431) şöyle tarif etmektedir: 'Haber-i Vâhidöyle bir sözdür ki, onu Hz. Peygamber (s)'den bir şahıs, ondan da başka bir şahıs duyarak hadîs ile amel eden mütemessike (Müslümana) ulaşır.'²²

Haber-i Vâhid'den kastımızın, sahih olanı olduğu açıktır. Haber-i Vâhid, üçe ayrılır:

1. Meşhur haber: Üç isnadla rivayet edilen ancak tevatür derecesine ulaşmayan hadîs.²³
2. Garib haber: Metin veya isnad yönünden tek kalmış veya başka bir şahitle desteklenmemiş haber.
3. Aziz haber: Bir hadis garib iken başka bir yönden rivayet edilmek suretiyle kuvvet kazanmış haber.²⁴

Bir anlamda Haber-i Vâhid, Hz. Peygamber (s)'in itikad ve teşri'deki rolü ve etkinliği demektir. Bu bağlamda İslam'ın itikadî ve amelî kaynağını Haber-i Vâhidteşkil etmektedir. Konu, "Hz.

olduğu görüşünün ağır bastığı anlaşılmaktadır. Zira itikadî görüşlerine fiilen Hâber-i Vâhid'i delil olarak getirmektedir. Bkz. Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, thk. Muhammed Seyyid Keylani, Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s. 175-198.

²⁰ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 348.

²¹ Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, s. 22.

²² Cürcanî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, s. 96-97.

²³ Askalanî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed İbn Hacer)v. 852/1448(, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, (trc. Talat Koçyiğit), Ankara 1971, s. 25.

²⁴ Askalani, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, Thk. ve ta'lik, Muhammed İvad-Muhammed Gıyas es-Sabbağ, Mektebetu'l-Gazali, Dimaşk ty. s. 14.

Peygamber (s)'in; dolayısıyla hadîslerin bağlayıcılığı nereye kadardır?" sorusunun cevabı olarak da değerlendirilebilir.

HABER-İ VÂHİD'İN BİLGİ DEĞERİ

Tartışma, Haber-i Vâhid'in bilgi kaynağı olup-olmadığına odaklanmıştır. Her kesimin kendisine göre argümanları vardır. Bazı alimler, Haber-i Vâhid 'zan' ifade ettiğinden akidevî meselelerde hüccet olamayacağını ileri sürerken,²⁵ diğerleri, Haber-i Vâhid'in zannı, 'kabul edilmesi caiz olmayan mutlak (lüğavî) zannı değil, 'zann-ı galib'i ifade ettiğinden kabulünde bir sakınca görmemektedirler.

Ayrıca, Haber-i Vâhid de, mütevatir haber gibi aynı sıkı raviler tarafından nakledilmektedir. Dolayısıyla bu ravilerin rivayetlerine güvenilmemesi halinde, haber-i mütevatir; hatta Kur'ân dahil bütün inbârî bilgilerde aynı problemin yaşanması söz konusudur. Babertî olmak üzere 'Hanefilerin ekseriyetinin, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855), el-Eş'arî (v. 330/941) taraftarlarının çoğunluğunun, el-İsferâyîni²⁶ ve İbnu Fûrek'in (v. 406/1015) müşterek kanaati²⁷Haber-i Vâhid'in kesin bilgi ifade ettiğidir.

'Ey iman edenler! Size fasık (doğru yoldan çıkmış) biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın'²⁸ ayeti, 'fasık' olmayan/adil olanların haberlerinin geçerli olduğuna delalet etmektedir.

'Bu, kesin olarak Haber-i Vâhid'in delil olarak kabul edilmesi gerektiğine ve o konuda ihtiyatlı davranmayı gerektirmediğine delalet etmektedir. Eğer Haber-i Vâhid ilim ifade etmeseydi, ayet, ilim hasıl oluncaya kadar ihtiyatlı davranılmasını emrederdi.'²⁹

BuharîMuhammed b. İsmail (v. 256/870), Haber-i Vâhid'le amel etmenin caiz olduğuyla ilgili altı Bab'ın olduğu bir Kitab açmış ve delil olduğuyla alakalı hadîslerden pek çok örnek vermiştir.³⁰

²⁵ Bkz. Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usulî'l-Ahkam* (thk. Abdurrazzak Afifi), Riyad 1424/2003, II. 50-51.

²⁶ Ebu İshak Rûknüddin İbrahim bin Muhammed bin İbrahim (v. 418/1207). Şafîî, fıkıh, hadîs ve kelamcısı.

²⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Sevaiku'l-Mursele*, II. 406'dan Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 113.

²⁸ Hucurat, 49/6.

²⁹ Elbanî, *el-Hadîs* (İbn kayyim el-Cevziyye, *Muhtasaru's-Savaik*, II. 396'dan), s. 56.

³⁰ Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh (v. 256/870), *Sahîhu el-Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ty., 95/Ehbaru'l-Âhâd 1-6. Buharî, Haber-i Vâhid'le ilgili verdiği 163 hadisten 37 tanesi muallak, diğerleri mevsûldür.

Âmidî Ali b .Muhammed (v. 631/1233), Haber-i Vâhid'in kesin bilgi ifade edip etmediği konusundaki delilleri serdettikten sonra şöyle demektedir:

"Şer'î hükümlerde Haber-i Vâhid'e tabi olmanın ve onunla amel etmenin cevazında icma ettiğimizi söyledik. Şayet Haber-i Vâhidkesin bilgi ifade etmezse icma' nassa muhalif gerçekleşmiş olur ki bu mümkün değildir. Zira Allah, zanla amel etmeyi kınamıştır: "*Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar*"³¹; "*Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz.*"³²Haber-i Vâhidkesin bilgiyi değil zannı ifade etseydi, ona tabi olmakla eleştirilmiş olurdu ki, bu icmaa aykırıdır"³³ demektedir.³⁴

Keşmirî Muhammed Enver (v. 1352/1933), Buharî'nin 'Kitâbu Ahbârî'l-Âhâd' başlığını açıklarken, 'Haber-i Vâhid'i destekleyen karine var ise kesinlik ifade eder. *Sahihayn*'nin haberi gibi. Ancak nazarîdir. Ahmed b. Hanbel'e, Haber-i Vâhidmutlak olarak kesinlik ifade eder' görüşü nisbet edilmiştir' demektedir.³⁵ Sünnet'in de vahye dayandığı ve aralarında bir farkın bulunmadığı gerekçesiyle Haber-i Vâhid'in bile Kur'an'ı neshedebileceği söylenmiştir.³⁶

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'in Haber-i Vâhid'i itikadda delil olarak kullandığı bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel'in itikadla alakalı görüş ve ta'limatları, selefin metodu ile ilgili düşünceleri,

³¹ Yunus, 10/66.

³² Yunus, 10/36.

³³ Âmidî, *İhkâm*, II. 35.

³⁴ Keşmirî, Muhammed Enver (v. 1352), *Feydu'l-Bârî ala Sahihî'l-Buharî* (Bedrû's-Sârî ile beraber) Daru'l-Ma'rife, Beyrut ty., IV. 506.

³⁵ Keşmirî, *Feyd*, IV. 506.

³⁶ Bkz. İbn Hazm, *İhkâm*, I. 518; IV. 107; Amidî, II. 135; Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire 1404/1984, II. 31. İbn Atıyye ve Gazali de bu görüştedir. Bkz. İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib, el-Endülüsi, *el-Muharriru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abdussafi Muhammed, Beyrut 1422/200, I. 191; Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Mısır 1322/1324, I. 124; Razi, Fahrudin b. Ziyauddin Ömer, *Mefatihul-Gayb*, Beyrut 1401/1981, III. 251. Hanefiler, 'Neshin, bir hükmün son bulduğunu açıklamak' olduğundan, Kur'an'ın mütevatir ve meşhur sünnetle neshedilebileceği kanaatindedirler; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilahat -ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1967, I. 100 -103. Sonuç olarak, cumhura göre Kur'an'ın Kur'an'ı, Kur'an'ın Sünnet'i, Sünnet'in Sünnet'i, Sünnet'in Kur'an'ı neshetmesi caizdir; İbn Kayyim, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekir, *İlamu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Alemin*, trc. ve thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Beyrut 1991, II. 222-227; Horasanî, Emir Padişah Muhammed Emin Hüseyin, *Teysiru't-Tahrir Şerhun ala Kitabi't-Takrîr*, Mısır 1313, III. 200-203; Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, thk. Ebu Hafs Amir el-Arabî el-Aş'arî, Riyad 1421/2000, s. 191; Züheyir, Muhammed Ebu'n-Nur, *Usûlu'l-Fıkıh*, Kahire 1992, s. 69, 72; Hamade, *Sünnet*, s. 173; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ansarî, *Tefsiru el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1965, II. 306.

hayatında kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları, onun Haber-i Vâhid'i delil olarak aldığını göstermektedir.¹³⁷

BABERTÎ VE HABER-İ VÂHİD

Kelam alanında önemli bir ilim adamı olan Tahavî'nin ünlü eserini şerheden Babertî, Allah'a iman dahil işlediği 53 itikadî konunun çoğunda Haber-i Vâhid'i delil olarak kullanmaktadır. Şimdi Babertî'nin ana başlıklar altında itikatta delil olarak naklettiği hadîsleri görelim:

İman

Babertî, Ehl-i Sünnet'in icmaı olan İman, ancak Seyyidü'l-Murselîn Muhammed (s)'e iman ile tamamlanmaktadır. Allah'ı esma ve sıfatlarıyla tanımak, Hz. Peygamber (s)'in getirdiği şerâat'i tasdîktir.³⁸ Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber (s)'e imanı kendisine iman ile beraber zikretmiştir³⁹ dedikten sonra görüşünü "*Deki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilah yoktur. O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Rasûlüne-ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız*"⁴⁰ vb. ayetlerle desteklemektedir.⁴¹

Rasûlullah (s)'in Hatemü'l-Enbiya Olması

Babertî, Rasûlullah (s)'in son peygamber olduğunu "*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir*"⁴² ayetiyle destekledikten sonra, "Onun risaleti aklî ve naklî delillerle sabit olunca, haber verdiklerinde de doğru söylediği sabit olmuştur. Kendisi de, kendisinden sonra bir peygamberin gelmeyeceğini haber vermektedir"⁴³ diyerek,

"Rasûlullah (s)'ı, nübüvvetten önce ubudiyetle (kul olmak) tavsîf etmesi, insanların aciz olduğu normal dışı davranışlar olan mu'cizeleri göstermesinden düştükleri ulühiyyet şüphesini bertaraf etmektir.

Zira Hıristiyanlar, İsa (as)'ın, ölüleri diriltme, doğuştan kör olanları ve ebras hastalığına yakalananları iyileştirme gibi Allah'a ait eylemleri gerçekleştirmesinden dolayı ona uluhiyyet

³⁷Ebu Zehra, Muhammed, Ahmed b. Hanbel, Mısır ty., s. 226. Haber-i Vâhid'in itikadda delil olup olmadığıyla ilgili bkz. Ünalın, Abdullah, Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (21-23 Eylül 2014), II. 715-733.

³⁸Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.54.

³⁹Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.54.

⁴⁰A'Raf, 7/158.

⁴¹ Tahavî'nin (Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame (v. 321/933) "Şüphesiz Muhammed Allah'ın seçilmiş kulu (abduhu)dur" (Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.54) ifadesindeki 'abd' kelimesini takdim etme nedenini şu şekilde yorumlamaktadır:

⁴² Ahzab, 33/40

⁴³ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 56.

nisbet ettiler. Oysa-Allah'ın buyurduğu gibi-o da daha beşikte bir bebek iken "*Ben Allah'ın kulum, Allah bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı*" (Meryem, 19/30) ifadesinde kulluğu öncelemesine rağmen onu kulluk makamından rububiyet konumuna çıkardılar." (Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.54)

Tarih boyunca, bazı kesimlerce İslam'ın saf itikadını bozmak için Rasûlullah (s)'ın ya hadîsleri inkâr edilerek veya ravileri olan sahabeye dil uzatılıp güvenilirliklerine (adalet) gölge düşürülerek saf dışı bırakılmak istenmiş, yahut hergün defalarca tekrarlanan Kelime-i Şehadet'te kulluğu (abd) vurgulanmasına rağmen, hakkında uydurulan bazı olağandışı hadiseler ve yakıştırılan vasıflarla adeta kulluktan çıkarılmış ve uluhiyyet makamına yükseltilmiştir. İtikadî tehlike perspektifinden hiçbirisi diğerinden daha az zararlı ve tahrip edici değildir.

Bu şüpheleri gidermek ve itikadî tehlikenin önüne geçmek içindir ki hem Kur'ân-ı Kerîm, hem Rasûlullah (s)'ın kendisi 'beşeriyet' vasfına çok sık vurgu yapmışlardır.

Babertî, "Rasûlullah (s)'ın, nübbüvvet delillerinde zikredilen parlak mu'cizeleri ve gayet açık olağandışı sözleri vardır" (Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.54) diyerek Rasûlullah (s)'a nisbet edilen mu'cizelerin varlığını teyid etmektedir.

Tahavî'nin, "Muhammed Allah'ın seçilmiş kulu, seçilmiş (müctebâ) emîni ve razı olduğu (mürtedâ) Rasûlüdür" tesbitine, "İctiba ve emanetle vasıflandırması, Allah'ın, facirlerden olan yalancıya değil, ancak seçilmiş emîn olana mu'cizeleri verdiğini bildirmek içindir" (Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 55) açıklamasını yapmaktadır.

5. Rasûlullah (s)'ın, "*Benim farklı isimlerim vardır: Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben, Allah'ın küfrü yok ettiği Mahî'yim; ben insanların öncülüğümde haşrolduğu Haşir'im; ben, ondan sonra hiçbir peygamberin gelmediği Akib (Sonuncu)'im.*"⁴⁴ hadîsini getirdikten sonra,

6. "*...Ben insanların beni izleyerek haşrolacakları öncüyüm*"⁴⁵ hadîsini getirmekte ve son peygamber olduğunu teyit etmektedir.

Rasûlullah (s)'ın 'Hatemü'l-Enbiya' olduğuna inanmak itikadî bir meseledir ve Babertî bu itikadî ayetle beraber Haber-i Vâhid'le de delillendirmektedir.

Babertî, "İmamü'l-etkiya" kavramına şu yorumu getirmektedir: "Çünkü o, şirk ve günahlardan arınmış olarak peygamber gönderildi. O, şirk ve günahattan korunan ümmetin önderidir;

⁴⁴ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. El-Haccâc el-Kuşayrî en-Neysâbûrî (v. 261/875), *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1336/1918, 43/Fedail 34; Tirmizî, /Edeb 67.

⁴⁵ Müslim, 43/Fedail 34.

dolayısıyla bütün korunanların lideridir. Masum peygamberlere imamlik yapmakla da günahlardan korunanların önderi olmaktadır."⁴⁶

7. 'Seyyidü'l-murselîn' kaydını, "*Ben, Kıyamet Günü'nde Benî Âdem'in efendisiyim; mezarından ilk çıkarılanım ve ilk şefaatchiyim*"⁴⁷ hadîsiyle desteklemektedir.

"Alemlerin Rabbi'nin sevgilisidir" kavramını, "*Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin*"⁴⁸ ayetini delil getirdikten sonra 'Ümmetin O'na uyması bereketiyle O'nun sevgilileri olduğu sabit olunca, O'nun da Allah'ın Habibi olduğu sabit olmaktadır' açıklamasının ardından şu hadîsi nakletmektedir:

8. İbn Abbas (v. 67/686) rivayet eder: "Bir gün sahabeden bir grup oturmuş konuşuyorlardı. Bazıları, 'İlginçtir, Allah İbrahim'i halîl (dost) edindi' derken bazıları, 'Allah'ın Musa ile konuşmasından ve onu 'Kelîmullah' seçmesinden daha ilginç değildir' diyorken başkaları, 'İsa Allah'ın 'kelimesi' ve ruhudur' diyor, bazıları ise, 'Allah Âdem'i beşerin babası olarak seçti' diyordu." Bu konuşmalarını duyan Rasûlullah (s) aralarına katıldı ve '*Konuşma ve tartışmalarınızı duydum. Evet İbrahim Allah'ın halîli (dostu)dir ve öyledir; Musa Allah'ın seçkinidir ve öyledir; İsa Allah'ın kelimesi ve ruhudur ve öyledir; Âdem Allah'ın seçtiğidir ve öyledir. Ancak iyi bilin ki ben Allah'ın Habibi'yim! Övünmek yok. Âdem ve ondan sonra gelenler Kıyamet gününde sancağım altında toplanacaklar; ben mezardan ilk diriltilecek kişiyim; haşirde toplanacaklarında hatibleri (konuşacak ilk ve tek kişi) benim; övünmek yok. Allah'ın yanında en onurlu (ekrem) kişi benim!*' buyurdu."⁴⁹

"O'ndan sonra yapılan bütün peygamberlik iddiaları batıl ve nefsanîdir" tesbitini, 'Peygamberlerin sonuncusu ve ondan sonra peygamberin gelmeyeceği kesin naslarla kesinleştikten sonra nübüvvet iddia eden, kesin nasları yalanlamak istiyor demektir ki bu sapıklıktır"⁵⁰ ifadeleriyle açıklayan Babertî,

"O, bütün cinlere ve bütün varlıklara gönderilmiştir; o sakaleyn peygamberidir" gerçeğini, "*De ki ey insanlar! Ben hepinize gönderilmiş Allah'ın Peygamberiyim*"⁵¹; "*Biz seni ancak bütün*

⁴⁶ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 56.

⁴⁷ Müslim, 43/Fedail 2.

⁴⁸ Al-i İmran, 3/31.

⁴⁹ Tirmizî, 50/Menakıb 1. Benzer varyantları için bkz. İbn Mace, 37/Menakıb 37; Ahmed, Müsned, I. 5 281, 295.

⁵⁰ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.57.

⁵¹ A'raf, 7/157.

insanlara (Peygamber olarak) *gönderdik*⁵² ayetleriyle delillendirerek 'böylece Yahudilerin 'O Sadece Arablara gönderilen bir peygamberdir' iddiaları çürümektedir'⁵³ demektedir.

Rü'yetullah

Ahiretteki rü'yetullah akidesiyle ilgili Babertî, iki hadîsi delil olarak getirmektedir:

9. "*Gördüğünüz dolunayda şüphe etmediğiniz gibi, Kıyamet gününde Rabbinizi de öyle göreceksiniz.*"⁵⁴

10. "*Cennet ehli cennete girdikten sonra Allah tebareke ve teala şöyle diyecektir: 'Ey cennet ehli, artırmamı istediğiniz bir şey var mı?' 'Ey Rabbimiz, yüzümüzü ağartmadın mı, bizi cennete koymadın mı, bizi cehennemden kurtarmadın mı?' Allah hicabı kaldıracaktır. Hiçbir şey Rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey olmayacaktır.*"⁵⁵

İsra ve Mi'rac

Tahavî'nin Allah, "Şahsiyle uyanık halinde semaya, sonra Allah'ın dilediği yere yükseltti, dilediği kadar ikramda bulundu ve O'na dilediğini vahyetti" sözlerine Babertî, 'Bu, Kur'ân dışında sahîh hadîslerle sabittir ki, Rasûlullah (s)'ın sahabeye anlattığı İsra gecesidir.

11. Ebu Katade (el-Haris b. Rib'î es-Selmî el-Ensarî v. 54/674) rivayet eder: "*Hatîmde -çoğu rivayette Hıcr-i İsmail'de- yaslanmış, uyku ve uyanıklık arasında iken biri bana geldi, (göğsümden) şuradan şuraya kadar açtı ve kalbimi çıkardı. Sonra imanla dolu altından bir tas getirildi, kalbim içinde yıkandı, yerine konuldu ve eski haline geldi. Sonra katırdan alçak, merkebtен yüksek beyaz bir hayvan getirildi. Gözünün gördüğü son noktaya adımını atıyordu. Ona bindirildim. Cebrail beni dünya semasına kadar götürdü. (Kapı)nın açılmasını istedi.*

-*'Kim o?' denildi?'*

-*'Cibrîl' dedi.*

-*'Kim var seninle? denildi.*

-*Muhammed (as) dedi.*

-*Peygamber olarak gönderilmiş midir) denildi.*

⁵² Sebe', /28.

⁵³ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.57.

⁵⁴ Buharî, 9/Mevâkîit 16. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.63.

⁵⁵ Müslim, 1/İman 181. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.64.

-Evet dedi.

-Hoşgelmişsiniz, ne güzeldir bu geliş denildi.

*İçeri girince Âdem'le karşılaştım. Cibrîl, 'Bu baban Âdem'dir, onu selamla' dedi. Selam verdim, o da selamımı aldıktan sonra, salih evlad ve salih peygambere merhaba dedi.."*⁵⁶

Bazıları, "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu"⁵⁷ ayetini delil getirerek Mi'rac'ın Kitap ile de sabit olduğunu söyleser de, "Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruladı"⁵⁸ ayetine istinaden doğru olanın bu yakınlığının Cebrail ile gerçekleştiğidir. Zira Rasûlullah (s) Cibrîl'den, Allah'ın kendisini yarattığı şekliyle göstermesini istedi. Cibrîl, Hira mağarasında kendisini doğudan batıya bütün ufku kaplayacak şekilde gösterdi ve dehşete kapılan Rasûlullah (s)'a vahyi bildirmek üzere yavaş yavaş insan şekline girerek ona yaklaştı."⁵⁹

Havz

Babertî, Tahavî'nin, "Allah'ın, ümmetinin imdadına yetişmek üzere ikram ettiği havzı haktır; haberlerde rivayet edildiği gibi ümmeti için sakladığı şefaati haktır" tesbitini şu haberlerle teyid etmektedir:

12. "Ebu Zer (v. 32/652), 'Ya Rasûlallah, Havzın kapları nasıldır?' dedim. Şöyle buyurdu:"*Nefsim kudret elinde olana yemin ederim ki, Havzın kapları, karanlık gecede, gökyüzündeki yıldızlardan daha fazladır. Cennet kaplarından içen bir daha susamayacaktır. Cennetten Havza, uzunlukları Amman ile Eyle arası kadar uzun olan iki oluktan, süttten daha beyaz ve baldan daha tatlı su akmaktadır.*"⁶⁰

Kevser'in varlığı ile ilgili şu hadîsi neakletmektedir:

13. Enes'in rivayetine göre Rasûlullah (s)'e Kevser'den soruldu. Şöyle cevap verdi:"*Allah'ın cennette bana verdiği süttten daha beyaz, baldan daha tatlı bir nehirdir.*"⁶¹

14. Şefaatin varlığını da Buharî'nin Enes'ten rivayet ettiği şu hadîsle ispatlamaktadır:"*Kıyamet gününde insanlar dalgalar halinde birbirlerini sıkıştıracaklar. Âdem'e giderler ve 'Zürriyetine*

⁵⁶ Buharî, 59/Bed'ü'l-Halk 6; 62/Fedailü's-Sahabe 42; 65/Tefsîr 108; 8/Salat 1; 25/Hac 76; 60/Enbiya 5; 97/Tevhîd 37; 61/Menakıb 34; Müslim, 1/İman 74; Ebu Davud, 34/Sünne 23; 35/Edeb 35; Tirmizî, 48/Tefsîr 19; 29/Tib 12; Ahmed, *Müsned*, III. 148, 260. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.72.

⁵⁷ Necm, 53/8-9.

⁵⁸ Necm, 53/7.

⁵⁹ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.73.

⁶⁰ Müslim, 43/Fedail 9. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.74.

⁶¹Tirmizî, 39/Sifetu'l-Cenne 10. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.74.

*şefa'at et' derler. Âdem, 'Bunu yapamam. Ancak İbrahim'e gidin, o Allah'ın halîli (dostu)dir' der. İbrahim'e giderler, o da 'bunu yapamam' der, Musa'ya gidin, o Allah'ın kelîmi'dir' der. Musa'ya giderler o da 'bunu yapamam, İsa'ya gidin, o Allah'ın ruhu ve kelimesidir'. İsa'ya giderler o da 'bunu yapamam, Muhammed' gidin' der. Bana gelirler ve ben 'Size şefa'at ederim' derim. Gider Rabbimden izin isterim, o da bana izin verir. Huzurunda, şu anda yapamayacağım ve o anda bana ilham edilecek şekilde Allah'a hamd eder ve Rabbime secdeye kapanırım. Rabbim bana, 'Ey Muhammed, başını kaldır, söyle dinlenirsin, iste verilirsin, şefa'at et, şefa'atin geçerli olur.' Ben, 'Ya Rabbi! Ümmetim, ümmetim!' derim. Rabbim, 'Git! Kalbinde buğday veya arpa danesi kadar; hatta onlardan da daha az imanı olanı cehennemden çıkar' der. Ben de onu yaparım.'*⁶²

*"Şefa'atim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."*⁶³

Kaza ve Kader

İtikadî meselelerden biri de kaza ve kadere inanmaktır. İtikadımıza göre "Allah ezelde cennet ve cehenneme gireceklerin sayısını cümleten biliyordu. Bu sayı ne artar ne eksilir. Allah nasıl amel edeceklerini de bilir"⁶⁴ diyen Babertî, şu hadîsleri nakleder:

16. "Her birey, yapacağı amellere uygun yaratıldığına da inanırız. Sürake b. Malik,

-Ya Rasûlullah, sanki bugün yaratılmışız gibi bize dinimizi anlat. Nasıl amel edeceğiz? Mürekkeplerin kurduklarına, kaderlerin takdir ettiklerine göre mi, yoksa geleceğe göre mi?

-*Mürekkeplerin kurduğuna ve kaderlerin yazıldığına göre amel edeceksiniz.*

-Ne yapacağız?

-*Çalışınız, her fert, yapacaklarına (iyi veya kötü) uygun yaratılmıştır ve herkes takdir edilene göre davranır.*"⁶⁵

17. Diğer bir hadîste de şöyle buyurur: "*Çalışınız, birbirinize yaklaşınız ve dengel⁶⁶ davranınız, herkes yapacaklarına uygun yaratılmıştır.*"⁶⁷

⁶² Buharî, 60/Enbiya 3; Müslim, 1/İman 84.

⁶³ Tirmizî, 38/Sıfetu Yevmi'l-Kiyame 10; Hakim, *Müstedrek*, I. 140; Ebu Davud, 34/Sünne 24. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.75.

⁶⁴ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.77.

⁶⁵ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.77. Bu şekilde rivayet edilen bir hadîs bulunamadı. Ancak Buharî şu şekilde rivayet etmektedir: "Rasûlullah (s) bir cenazedeydi Eline aldığı bir çubukla toprağı karıştırıyordu. Şöyle buyurdu: "*Her birinizin cehennem veya cennette yeri yazılmıştır.*" 'Ya Rasûlallah, tevekkül etmeyelim mi?' dediler. "*Çalışınız, her şey takdir edilmiştir. Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolay hazırlarız (onda başarılı kılarız).*" (Leyl, 92/5-7). Buhari, 65/Tefsir 82/4. Müslim de farklı bir varyantla rivayet etmiştir: Müslim, 46/Kader 1.

18. "Kişi uzun süre cennete girmesine neden olabilecek işler yapmasına rağmen, cehenneme gitmesini sağlayan amellerle sonuçlanır (hatime). Kişi, cehenneme gitmesini sağlayacak davranışlar sergilemesine rağmen cennete gitmesini sağlayacak amellerle sonuçlanır."⁶⁸

19. "Kişi, cehenneme gitmesine neden olan amelleri işler ve cehenneme girer. Yine kişi, onunla cehennem arasında bir zira' kalıncaya kadar cehenneme gitmesine neden olan ameller işler, ancak hidayete (saadet) erer, cennete girmesine sebep olacak ameller işler ve cennete girer."⁶⁹

İnsanın saadet ve şekavetinin, anne karnında canlanmadan yazıldığına şu hadîsi delil olarak getirmektedir.

20. "Birinizin anne karnında yaratılışı şöyle gerçekleşmektedir: Kırk gün nutfe, sonraki kırk günde alaka, daha sonraki kırk gün mudğa olarak kaldıktan sonra Allah rızkını, ecelini, amelini, saîd veya şakî olduğunu yazan bir melek gönderir, sonra ruh üfürülür."⁷⁰

Levh ve Kalem

Levh ve kalemin varlığına iman etmeye şu hadîsleri delil olarak getirmektedir:

21. Ubade b. Samit (v. 43/664) ölüm hastalığında oğluna şu tavsiyede bulunmaktadır:

"Ey oğlum, başına gelenin sapmayacağını ve senden sapanın mutlaka başına geleceğini kabullenmedikçe imanın zevkini tadamazsın. Rasûlullah (s)'ın şöyle dediğini duydum:

"Allah, ilk yarattığı kaleme 'Yaz!' dedi. Kalem, 'Ya Rabbi ne yazayım?' dedi. 'Kıyamete kadar her varlığın kaderini yaz!' dedi."⁷¹

22. Amr b. As (v. 43/665) anlatmaktadır:

⁶⁶ Askalanî, el-Hafız Şihabüddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, terkîm, tebvîb, tashîh, tercî M. F. Abdülbaki, M. el-Hatîb, Kusay M. el-Hatîb, Dâru'r-Rayyan li't-Türas, Kâhire 1407/1987, I. 119.

⁶⁷ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.78. Bu ifadeyle hadîs tesbit edilememiştir.

⁶⁸ Müslim, 46/Kader 1. "Kişi uzun süre cennete girmesine neden olabilecek işler yapmasına rağmen cehenneme girer" hadîsinin zihinlerde bıraktığı şüphe şu hadîsle giderilmiştir: "Kişi, cehennem ehlinden olmasına rağmen insanlara göre cennete girmesini sağlayan ameller işler; yine kişi, cennet ehlinden olmasına rağmen insanlara göre cehenneme girmesine sebep olan ameller işler." (Müslim, 46/Kader 1). Dolayısıyla, insana göre her yanlış yaparı cehennemlik, her doğru yaptığı sanılanı cennetlik saymamak gerekir.

⁶⁹ Buharî, 59/Bed'ü'l-Halk 6.

⁷⁰ Buharî, 59/Bed'ü'l-Halk 6; 60/Enbiya 1; Müslim, 46/Kader 1; Ebu Davud, 34/Sünne 16; Tirmizî, 33/Kader 4; İbn Mace, Mukaddime 10; Ahmed, Müsned, I. 382. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.77-79.

⁷¹ Ebu Davud, 34/Sünne 18; Tirmizî, 33/Kader 17. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 82.

Rasûlullah (s), elinde iki sayfayla yanımıza geldi ve *'Bu iki sayfada nelerin yazıldığını biliyor musunuz?* dedi. 'Hayır, ancak bize anlatırsanız anlarız' dedik. Sağ elindekini göstererek, *'Bu Rabbü'l-alemînden gelen bir sayfadır. Onda cennet ehlinin, babalarının ve kabilelerinin isimleri yazılıdır ve mühürlenmiştir; sonsuza kadar bu sayı ne artar ne aksilir.'* Sol elindekini göstererek, *'Bu Rabbü'l-alemînden gelen bir sayfadır. Onda cehennem ehlinin, babalarının ve kabilelerinin isimleri yazılıdır ve mühürlenmiştir; sonsuza kadar bu sayı ne artar ne aksilir.'* Ashab, 'Ya Rasûllah, iş bitmişse ne diye çalışalım?' dedi. Rasûlullah (s), *"Dengeli davranın, birbirinizle kenetlenin. Zira ne yaparsa yapsın cennet ehlinin ameli mühürlenmişti"* buyurdu. Sonra sol elindekini işaret ederek, *"Rabbiniz, kulları hakkındaki kararını vermiştir: Bir kısmı cennete, bir kısmı da cehenneme girecektir."*⁷²

Ehl-i Kible

Amel-i salihin Allah'ın rahmet, mağfiret ve cennete girmeyi gerektirmediğini, bağışlanmanın Allah'ın lutfü olduğunu; kebîre işleyenin dinden çıktığını savunan Haricîlerin; imandan çıkmakla beraber küfre girmeyip 'beyne'l-menzileteyn'de olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin yanlış yolda olduğunu belirten⁷³ Babertî, görüşünü şu hadîsle temellendirmektedir:

23. *"Hiçbiriniz ameliyle cennete giremez."* Siz de mi ya Rasûlallah? denildiğinde, *"Evet, ben de. Ancak Allah beni rahmetiyle kuşatırsa (cennete girerim)"* buyurdu."⁷⁴

Günahkar mü'minler için diğer mü'minlerin üzüntü duymaları ve onlar için Allah'tan mağfiret dilemeleri konusunda Babertî şu hadîse dayanmaktadır:

24. *"Mü'minler tek vücut gibidir, bir organı incindiğinde diğer organları da acı ve uykusuzluk çeker."*⁷⁵

25. *"Eğer mü'minin korkusu ve umudu tartılsaydı eşit olurlardı."*⁷⁶

Babertî, Ehl-i Kible'nin kimler olduğunu şu hadîsle tarif etmektedir:

26. *"Kiblemize doğru namaz kılan ve kestiğimiz hayvanın etinden yiyen bizdendir."*⁷⁷

⁷² Tirmizî, 33/Kader 8. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 82-83.

⁷³ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.94.

⁷⁴ Buharî, 75/Merda 19; Müslim, 50/Sıfatü'l-Münafikîn 17; Ahmed, Müsned, II. 256. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.95-96.

⁷⁵ Müslim, 45/Birr 17; Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.96.

⁷⁶ Selefî'nin sözüdür. Bkz. Aclûnî, II. 166. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.97.

⁷⁷ Buharî, 8/Salat 28. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.89.

Allah'ın Zatı

Kitab ve Sünnet'in söyledikleri dışında Allah'ın Zat'ı ve sıfatları hakkında salt akılla konuşmanın sakıncalı olduğu ile ilgili Babertî, şu hadîsleri nakletmektedir:

27. *"Riyayı çirkin görerek terkedene cennetin etrafında ona bir ev inşa edilir; hakkettiği halde terkedene cennetin ortasında ona bir ev inşa edilir. Ahlakını güzelleştirene de cennetin üst yerinde ona bir ev inşa edilir."*⁷⁸

28. Ebu Hüreyre anlatır: 'Yanımıza geldiğinde kader konusunu tartıştığımızı gören Rasûlullah (s)'ın yüzü kızarıncaya kadar sinirlendi ve *"Kaderi tartışmakla mı emredildiniz veya kader konusunu tartışasınız diye mi size peygamber olarak gönderildim? Sizden öncekilerin helak olmalarının nedeni, dinleri konusunda fazla tartışmaları ve peygamberleriyle ihtilafa düşmeleriydi. Sizleri kader konusunu tartışmaktan şiddetle mennederim"* buyurdu.⁷⁹

Cemaatten Ayrılmama⁸⁰

Babertî, 'sevad-ı a'zam' denilen Ehl-i sünnet'ten ayrılmama sadedinde şu hadîsleri nakletmektedir:

29. *"Cemaatten ayrılan, İslam'la alakasını koparmıştır."*⁸¹ Zira, "İcma' şer'in delillerindendir (hüccet); ona muhalefet zalalettir.

30. Nebî (s) de, *"Sakin sevad-ı a'zamdandan ayrılmayın!"*⁸²;

31. *"Ümmetim zalalette birleşmez"*⁸³;

32. *"Müslümanların uygun gördüklerini Allah da uygun görür"*⁸⁴ gibi hadîslerle cemaate sarılmayı önemle tavsiye etmiştir.⁸⁵

Sahabe, tabiûn ve her çağdaki ehl-i hall ve akd'in izlediği yolda gitmeyi hak ve doğru; ondan sapmayı tefrika, sapıklık ve azab gören Babertî, görüşünü şu hadîslerle delillendirmektedir:

⁷⁸ Tirmizî, 28/Bırr; Ebu Davud, 35/Edeb; İbn Mace, Mukaddime. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 90-91.

⁷⁹ Tirmizî, 33/Kader 1. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.91.

⁸⁰ Babertî bu hadîsleri, 'Kur'ân'ı Tartışmaktan Sakınmak' adıyla açtığı başlığın altında zikretmektedir.

⁸¹ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesai, 46/Kat'u's-Sârik 1; İbn Mace, 36/Fiten 27; Ahmed, *Müsned*, III. 332; Hakim *Müstedrek*, I. 203.

⁸² İbn Mace, 36/Fiten 8.

⁸³ İbn Mace, 36/Fiten 8.

⁸⁴ Hakim, *Müstedrek*, III. 83.

⁸⁵ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.93 (dört hadîs). Bu, mevkûf bir hadîs olup Abdullah b. Abbas'ın sözüdür. Devamı şöyledir: "Müslümanların çirkin gördükleri Allah yanında çirkindir. Bütün sahabe Ebu Bekir'i halife yapmayı uygun gördü."

33. " *Ümmetim zalalet üzere birleşmez.*"⁸⁶

34. " *Cemaatten bir karış kadar ayrılan, İslam'la alakasını koparmıştır.*"⁸⁷

35. " *Allah'ın kudreti cemaatle beraberdir, sapan cehenneme sapar.*"⁸⁸

Babertî, 'sevad-ı a'zam' denilen Ehl-i sünnet'ten ayrılmama gereğine şu hadîsleri nakletmektedir:

36. Nebî (s) de, " *Sakin sevad-ı a'zamdan ayrılmayın!*"⁸⁹;

37. " *Ümmetim zalalette birleşmez*"⁹⁰

38. " *Müslümanların uygun gördüklerini Allah da uygun görür*"⁹¹ gibi hadîslerle cemaate sarılmayı önemle tavsiye etmiştir."⁹²

39. " *Cemaatten ayrılan, İslam'la alakasını koparmıştır.*"⁹³ Zira, "İcma' şer'in delillerindendir (hüccet); ona muhalefet zalalettir.

Sahabe, tabiûn ve her çağdaki ehl-i hall ve akdin izlediği yolda gitmeyi hak ve doğru; ondan sapmayı tefrika, sapıklık ve azab gören Babertî, görüşünü şu hadîslerle delillendirmektedir:

40. " *Cemaatten bir karış kadar ayrılan, İslam'la alakasını koparmıştır.*"⁹⁴

41. " *Allah'ın kudreti cemaatle beraberdir; cemaatten sapan cehenneme sapmıştır.*"⁹⁵

Babertî, şerhinin 'el-Hatime' başlığı altında Tahavî'nin, 'Zikrettiklerimize muhalefet eden herkesten Allah'a sığınırız" ifadesini şerh ederken şöyle demektedir:

"Çünkü Tahavî'nin, kitabın başından sonuna kadar zikrettikleri dinin esaslarındandır. Bu, menkûl ve ma'kullerle sabit olan sahabe ve tabiînden Ehl-i sünnet'in mezhebidir. Rasûlullah

⁸⁶ Ebu Davud, 29/Fiten; Tirmizî, 34/Fiten; İbn Mace, 36/Fiten 8; Hakim, *Müstedrek*, I. 391.

⁸⁷ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesaî, 46/Kat'û's-Sârik 1; İbn Mace, 36/Fiten 27; Ahmed, *Müsned*, III. 332; Hakim *Müstedrek*, I. 203

⁸⁸ Tirmizî, 34/Fiten 7. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.93.

⁸⁹ İbn Mace, 36/Fiten 8.

⁹⁰ Ebu Davud, 29/Fiten; İbn Mace, 36/Fiten 8; Hakim, *Müstedrek*, I. 391.

⁹¹ Hakim, *Müstedrek*, III. 83.

⁹² Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 93 (dört hadîs). Bu, mevkûf bir hadîs olup Abdullah b. Abbas'ın sözüdür. Devamı şöyledir: "Müslümanların çirkin gördükleri Allah yanında çirkindir. Bütün sahabe Ebu Bekir'i halife yapmayı uygun gördü."

⁹³ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesaî, 46/Kat'û's-Sârik 1; İbn Mace, 36/Fiten 27; Ahmed, *Müsned*, III. 332; Hakim *Müstedrek*, I. 203.

⁹⁴ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesaî, 46/Kat'û's-Sârik 1; İbn Mace, 36/Fiten 27; Ahmed, *Müsned*, III. 332; Hakim *Müstedrek*, I. 203

⁹⁵ Tirmizî, 34/Fiten 7. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.137. Bu hadîsler, 'Cemaatten Ayrılmamak' başlığı altındaki hadîslerin tekrardır.

(s) ve ashabının uygulamalarıdır. Bunlara muhalefet eden ehl-i hevâ ve bid'adan olur. Dolayısıyla onlardan berî olmak gerekir."⁹⁶

Biz de merhum Babertî'ye aynen katılıyoruz.

İmanın Anlamı

İmanın hakikatte kalp ile tasdîk olduğunu, dünyevî hükümlerin tatbiki için dil ile ikrarın gerektiğini ifade eden Babertî, Cibrîl Hadîs'i diye meşhur olan rivayeti nakletmekle yetinmektedir:

42. "İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak, kadere imandır."⁹⁷ 'Şayet amel de tasdîk ve ikrar gibi imanın şartlarından olsaydı Rasûlullah (s) onu da açıklardı' demektir.⁹⁸

İmanın Artıp Eksilmesi

Mükellefler arasında fark olmaksızın imanın, Rasûlullah (s)'ın bütün getirdiklerine iman etmekten ibaret olduğunu' gökteki melekler ile yerdeki insanların arasında 'iman etme' noktasında bir farkın olmadığını ifade etmekte;⁹⁹ hangi ırk, din, dil ve renge mensup olursa olsun takva dışında herkesin eşit olduğunu şu hadîsle delillendirmektedir:

43. "Takva dışında Arabın Aceme, beyazın siyaha üstünlüğü yoktur."¹⁰⁰

Ehl-i Kebâir

"Kebîre işleyip tevbe etmeden, ancak müvahhid ve Allah'a şirk koşmadan ölen Müslüman cehenneme girse de sonsuza kadar orda kalmaz; bir gün çıkıp cennete girecektir"¹⁰¹ diyen Babertî, şu hadîsleri delil olarak getirmektedir:

44. "Cehennem ehli ölmezler ve dirilmezler; ancak günahlarından dolayı bazılarının ölümü kömür haline gelinceye kadar yanmalarıdır. Şefaitle onlara izin verilecek ve grup grup cennet nehirlerinin mecralarına getirilecekler. Sonra, 'Ey cennet ehli, cennet nehirlerinin suyunu bırakınız' denilecek. Sel artıklarından yeşeren daneler gibi dirilmeye başlayacaklar."¹⁰²

⁹⁶ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.140.

⁹⁷ Müslim, 1/İman 8. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.105.

⁹⁸ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.99.

⁹⁹ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.101.

¹⁰⁰ Ahmed, *Müsned*, V. 411. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.102.

¹⁰¹ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.103.

¹⁰² Müslim, 1/İman.

45. "*Cehennemlikler' denilen bazıları Muhammed (s)'in şefaatiyle cehennemden çıkacak ve cennete girecektir.*"¹⁰³

Babertî, kebîre işleyen Maiz'i recmetmesine rağmen cenaze namazını kılmakla Maiz'in küfre girmediğini fiilen ifade eden Rasûlullah (s)'ı, kebîre işlemenin küfrü gerektirmediğine örnek göstermektedir.¹⁰⁴

Babertî, İslam'ın zahire göre hükmettiğini, kalpte geçenleri Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini şu hadîslerle delillendirmektedir:

46. Üsâme b. Zeyd (v. 54/674) anlatır: "Bir seriyyede Cüheyme kabilesinin Hurukât bölgesinde sabahladık. Bir adamla (müşrik) karşılaşıncı 'Lailaheillallah' dedi ancak mızrakla öldürdüm. İçime bir şüphe düştü. Durumu Rasûlullah (s)'a arzettim. Rasûlullah (s), "*Lailaheillallah dediği halde mi onu katlettin?*" buyurdu. 'Silahı görünce korkusundan dedi Ya Rasûlallah' dedim. Rasûlullah (s), "*Korkudan deyip demediğini anlaman için niye kalbini yarıp bakmadın?*" buyurdu. Bu sözü o kadar tekrarlardı ki, 'Keşke bugün Müslüman olsaydım' temennisinde bulundum." Sa'd, 'Vallahi bundan böyle Zü'l-Butayn/Üsâme bir Müslümanla savaşmadıkça ben savaşmayacağım' dedi. Bir adam, 'Allah, "*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın*" (Enfal, 8/39) buyurmuyor mu?' dedi. Sa'd, 'Evet, fitne olmasın diye biz savaşık; sen ve arkadaşların ise fitne olsun diye savaşmak istiyorsunuz' dedi."¹⁰⁵

Babertî, bu sahîh hadisten sonra şu uydurma hadîsi de delil olarak getirmektedir:

47. "Biz zahire göre hükmederiz, gizli olanlara göre muamele edecek olan Allah'tır."¹⁰⁶

48. "*Lailaheillallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emredildim. Bunu söyledikten sonra, (Allah'ın) hakkı dışında kan ve mallarını koruma altına almışlardır*"¹⁰⁷ hadîs de zahire göre hükmetmeyi gerektirmektedir.

Ûlû'l-Emre Karşı Çıkmak

Allah'a itaate ve dinî, dünyevî maslahatlara davet ettikleri sürece, zalim de olsalar idarecilere itaat edilmesi gerektiğini; aksi takdirde ma'siyette itaat edilemeyeceğini söyleyen Babertî, görüşünü şu hadîse dayandırmaktadır:

¹⁰³ Buharî, Rikak. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.105.

¹⁰⁴ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.106.

¹⁰⁵ Müslim, 1/İman 41. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.107.

¹⁰⁶ Uydurmadır. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.107.

¹⁰⁷ Buharî, 2/İman 17; Müslim, 1/İman 20. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.107.

49. " *Halık'a ma'siyette mahlûka itaat yoktur.*"¹⁰⁸

Rasûlullah (s)'in Sünnet ve cemaate uymayı ısrarla teşvik ettiğini, ondan ayrılmanın ihtilaf ve parçalanmaya sebep olduğunu belirten Babertî, şu hadisleri nakletmektedir:

50. " *Bir karış cemaatten ayrılan İslam'la alakasını koparmıştır.*"¹⁰⁹

51. " *Cemaatten sapan cehenneme sapmıştır.*"¹¹⁰

52. " *Başınıza Habeşli bir köle de geçse size, dengeli davranmanızı (takva), onu dinlemenizi ve itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Zira benden sonra yaşayanlar pek çok ihtilaf görecektir. Sakın sünnetimden ve benden sonra gelecek Hulefa-i Raşidînin yolundan sapmayınız. Uydurma şeylerden de mutlaka uzak durunuz, zira uydurulan her yeni şey bid'attır ve her bid'at dalalettir.*"¹¹¹

Cihad

Cihadla alakalı sayılamayacak kadar haber olduğunu belirten¹¹² Babertî, konuyla ilgili şu hadisleri getirmektedir:

53. " *Ümmetimin son bireyleri Deccal ile savaşacağı Kıyamete kadar cihad sürecektir.*"¹¹³

54. Hz. Aişe, 'Ya Rasûlallah, cihadı daha faziletli görüyoruz, cihad etmeyelim mi?' dedim. Rasûlullah (s), " *Cihadın en faziletlisi âdâbına uygun yapılan haktır*" buyurdu."¹¹⁴

Kabir

Kabir azabı ve Münker, Nekir suallerinin hak olduğunu ifade eden Babertî, buna delil olarak şu hadisleri getirmektedir:

55. " *Kabir, ahiretin ilk durak yeridir, kişi burada kurtulursa ondan sonra daha kolay olur, kurtulamazsa sonrası daha şiddetli olur.*"¹¹⁵

¹⁰⁸ Ahmed, Müsned, V. 66. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.108.

¹⁰⁹ Tirmizî, 44/Edeb 78; Nesaî, 46/Kat'u's-Sârik 1; İbn Mace, 36/Fiten 27; Ahmed, *Müsned*, III. 332; Hakim *Müstedrek*, I. 203.

¹¹⁰ Tirmizî, 34/Fiten 7.

¹¹¹ Tirmizî, 42/İlim 16; Ebu Davud, 39/Sünne 6; İbn Mace, Mukaddime (42). Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.109.

¹¹² Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.112.

¹¹³ Ebu Davud, 9/Cihad 34. Hadîs şöyledir: " *Üç şey imanın aslındandır: Lailaheillellah diyene dokunmamak; Lailaheillellah diyeni işlediği günahtan dolayı tekfir etmemek, işlediği günah sebebiyle onu İslam'dan çıkarmamak, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği andan, hiçbir zalimin zulmünün ve adil olanın adaletinin son veremeyeceği ve ümmetimin son bireylerinin Deccal ile savaşmalarına kadar cihadın devam etmesi ve kaderlere inanmak.*"

¹¹⁴ Buharî, 25/Hac 4. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 112-113.

56. *"Sizden biri öldüğünde sabah, akşam yeri gösterilir; cennet ehlinden ise cennete, cehennem ehlinden ise cehennem gösterilir ve şöyle denilir: Allah seni yerine gönderinceye kadar burada kalacaksın."*¹¹⁶

57. Zeyd b. Sabit (v. 45/666) anlatmaktadır: Rasûlullah (s) Benu Neccar'ın bir duvarının yanında iken devesi onu düşürecek kadar irkildi. (Karşıda) beş veya altı mezar vardı. Rasûlullah (s),

-*"Bu mezarların sahiplerini kim tanıyor?"* diye sordu.

-Bir adam, ben dedi.

-*Ne zaman öldüler?*

-Şirkte.

-*Bu ümmet mezarında sınava tabi tutulacak. Şayet korkmasaydınız, duyduğum kabir azabının seslerini duymanız için dua ederdim. Kabir azabından Allah'a sığınırız."*¹¹⁷

58. *"Kul mezarına konulup ayakkabı seslerini duyduğu arkadaşları döndüğünde iki melek gelir, onu oturtur ve sorarlar: 'Bu adam-Muhammed (s)-hakkında ne diyorsun? Mü'min, 'O'nun Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna inanıyorum' der. Ona denilir: Cehennemdeki yerine bak, Allah onu cennetle değiştirdi. Her iki yerini beraber görür. Cennetteki yerine bir kapı açılır. Kafir veya münafık, 'Bilmiyorum, onun hakkında insanların söylediklerini söylüyordum' der. 'Bilmeyesin!' denilir ve demirden bir tokmakla öyle vurulur ki cin ve insanlardan başka çevresindeki bütün varlıklar çığığını duyar."*¹¹⁸

Cennet ve Cehennem

Cennet ve cehennem mahlûk olduğunu ancak ehlinin orada ebedî kalacağını ifade eden Babertî, şu hadîsleri getirmektedir:

59. *"Cennet ehli ölmezler, yaşlanmazlar, elbiseleri eskimez ve gençlikleri gitmez."*¹¹⁹

60. Hz. Aişe anlatmaktadır: Bir çocuk öldü. Ben 'Cennet kuşlarından bir kuştur' deyince Rasûlullah (s), *"Bilmez misiniz ki Allah cennet ve cehennemi yarattı ve her birisi için de kullar*

¹¹⁵ Tirmizî, /Zühd 5.

¹¹⁶ Buharî, 23/Cenaiz 89; Müslim, 51/Cenne 17.

¹¹⁷ Müslim, 51/Cennet 17.

¹¹⁸ Buharî, 23/Cenaiz 67; Müslim, 51/Cennet 17. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s. 115-116.

¹¹⁹ Tirmizî, 39/Sifetü'l-Cenne 2

*yarattı ve şöyle dedi: "Şunlar cennetliklerdir ve önemsemem (girsinler); şunlar da cehennemliklerdir, önemsemem (girsinler)."*¹²⁰

61. *"Kıyamete kadar olanlarla (cennetlikler ve cehennemlikler) ilgili kalem kurmuştur."*¹²¹

Ölülere Dua ve Sadaka

Duanın ölülere fayda verdiği konusunda ihtilaf yoktur. Ancak usûl ve fîrûundan olmayanların sadakalarının ölüye fayda verip vermediği konusu tartışmalıdır. Babertî, 'fayda verir' görüşüne katılmaktadır ki hadîs ifadesiyle şu nakilde bulunmaktadır:

62. *"Ölüleriniz için sadaka veriniz."*¹²²

Râsûlullah (s)'ın Ashabı

Babertî, Rasûlullah (s)'ın ashabını metheden hadîslerden şunları seçmiştir:

63. *"Ashabım konusunda Allah'tan korkun! Allah'tan korkun ve benden sonra onları çıkarlarınıza alet etmeyin! Onları seven benim sevgimle sever, onlara buğzeden bana olan buğzuyla buğzeder; onlara eziyet eden bana eziyet eder, bana eziyet eden Allah'a eziyet etmişgibi olur; Allah'a eziyet edenin öncelikli yeri cehennemdir."*¹²³

64. *"Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz."*¹²⁴

Babertî, bu başlığı şu cümleyle bitirmektedir: "Ashabı sevmek dindir, imandır, ihsandır; buğzları küfürdür, nifaktır ve tuğyandır. Bütün bunlar, Şer'in zarûriyatlarından anlaşılmaktadır."¹²⁵

Hilafet Sıralaması

Hilafet tertibinde icma olduğunu söyleyen Babertî, şu hadîsleri nakletmektedir:

65. *"Ebu Bekir'e emrediniz insanlara namaz kıldırın."*¹²⁶

66. *"Benden sonra gelen ikiliye uyunuz: Ebu Bekir ve Ömer."*¹²⁷

¹²⁰ Müslim, 46/Kader 5.

¹²¹ Ahmed, *Müsned*, I. 307. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.119-120.

¹²² Hadîs mevzudur. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.124.

¹²³ Tirmizî, 50/Menakıb 58; Ahmed, *Müsned*, V. 57.

¹²⁴ Aclûnî, Beyhakî ve Deylemî'ye nisbet etse de (I. 132) bu formla mevzudur. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.128, dn. 1.

¹²⁵ Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.128.

¹²⁶ Buharî, 10/Ezan 46; Müslim, 4/Salat 21.

67. "*Vallahi, peygamberlerden sonra Güneş Ebu Bekir'den daha faziletli birisinin üzerine doğmamıştır.*"¹²⁸

68. "*Benden sonra hilafet otuz sene sürecektir, sonra saltanat ve ceberût, sonra baskı ve gasp olacaktır.*"¹²⁹

69. "...*Sünnetime ve benden sonraki Hulefa-i Raşidîn'in yollarına mutlaka uyunuz!*"¹³⁰

Velayet ve Nübüvvet

"Velî, kesinlikle nebînin derecesine ulaşamaz; zira velî nebîye tabidir ki tabi olanın derecesi metbûun derecesinden düşüktür. Her nebî velî iken velî nebî değildir" diyen Babertî, şu hadîsi najletmektedir:

70. "*Vallahi, peygamberlerden sonra Güneş Ebu Bekir'den daha faziletli birisinin üzerine doğmamıştır.*"¹³¹

Kâhinlere Gitmek

Allah'tan başka kimsenin gaybı bilmediğini; dolayısıyla kâhin ve falcılara inanılmayacağını belirten¹³² Babertî, şu hadîsi kaydetmektedir:

71. "*Falcı veya kâhine giden ve ona inanan, Muhammed'e indirileni inkâr etmiştir.*"¹³³

BABERTÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ

Babertî gibi alimlerin alan uzmanlıklarına karar verebilmek için sadece bir eserini tahlil etmek yeterli olamayacağı açıktır. Bütün eserleri konu perspektifinden tetkik edilmedikçe sağlıklı bir karara varmak güçtür. Bu bağlamda Babertî'nin bir risale boyutunda olan Tahaviyye Şerhi'yle 'muhaddis' olduğunakarar vermek sağlıklı bir yaklaşım olamayacağı gibinaklettiği bir kaç zayıf hadisle hadisçi olmadığına karar vermek de doğru bir yaklaşım olamaz.

Babertî'nin şu özellikleriyle değerlendirilmesi mümkündür:

¹²⁷ Tirmizî, 50/Menakıb 38; Ahmed, Müsned, V. 382; Hakim, *Müstedrek*, III. 79.

¹²⁸ Taberanî, *Evsat*, r. 7306; Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.129, 133.

¹²⁹ Bu formula hadîs mevzudur. Varyantları için bkz. Ebu Davud, 34/Sünne 10; Tirmizî, 34/Fiten 48.

¹³⁰ Tirmizî, 42/İlim 16; Ebu Davud, 34/Sünne 6 (4623); İbn Mace, Mukaddime 6. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.130.

¹³¹ Taberanî, *Evsat*, r. 7306; Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.129, 133.

¹³² Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.136.

¹³³ Farklı varyantlarla Müslim, 39/Selam 35; İbn Mace, 2/Tahare 122; Hakim, *Müstedrek*, I. 49. Babertî, *Şerhu'l-Akîde*, s.136.

1. Eserine aldığı 71 (yetmiş bir) hadîsten, dokuzunun mevzû, ikisinin zayıf, birinin mevkûf olması, delil olarak getirdiği hadîslerin sıhhatina fazla dikkat etmediğini göstermektedir.
2. Babertî, çok az hadîs kaynağının adını vermektedir.
3. Az sayıda ilk ravînin adını vermektedir.
4. Hadîslerin sıhhat derecesini belirtmemektedir.
5. Sıhahlardaki hadîsleri farklı varyantlarla nakletmektedir.
6. Sadece 130. sayfada geçen (no, 61) hadîsin iki kavramını açıklamıştır.
7. Hadîslerle ilgili herhangi bir açıklama ve yorumda bulunmamaktadır.
8. Dokuz mevzû (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 61); iki zayıf (60, 63) ve bir (67) mevkûf olmak üzere toplam 12 hadîse yer vermiştir.
9. Hanefî ulemasının çoğunluğu gibi Haber-i Vâhid'i itikadda delil olarak kabul etmekte ve kullanmaktadır.
10. Bazı itikadî konulara hadîsi delil getirirken bazılarında getirmemektedir.
11. Naklettiği bütün hadîsler Haber-i Vâhid'dir.

Konumuz, Babertî'nin hadîsçiliği değil; ahâd haberleri itikadda kullanmasıdır. Bu bağlamda Babertî'yi, Haber-i Vâhid'i mutlak olarak kesin bilgi kaynağı ve itikadda delil olarak kabul ettiğini görmekteyiz.

SONUÇ

İslam itikadının kahr ekseriyetinin referansları Haber-i Vâhid'dir. Haber-i Vâhid'le amel edilmemesi halinde, elimizde kayda değer bir nebevî materyal kalmayacaktır. Kur'ân da, mütevatir haber de Haber-i Vâhidravileri tarafından bize intikal ettirilmiştir. Dolayısıyla amelde olduğu gibi itikadda da Haber-i Vâhidhüccettir.

Haber-i Vâhid'i itikadda delil kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri referanslar doyurucu ve ikna edici boyut taşımamaktadır. Zira aranan şartları haiz Haber-i Vâhid, delil olarak kabul edilmesi zarurî olan zann-ı galib-i ifade etmektedir. Aksi takdirde, hadîslerin kahr ekseriyetini lüteratürümüzden çıkarmamız gerekecektir.

Haber-i Vâhid'i delil olarak kabul etmeyenlerin eserlerinde de, itikadî meselelere delil olarak gösterildiğine şahit olmak hiç de zor değildir. Bu bağlamda güzel bir örneklik teşkil etmesi açısından bir kelam alimi olan Babertinin, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye* adlı küçük hacimli itikadî eserinde altmış beş Haber-i Vâhidolan hadîsi itikadî meselelere delil olarak kullanması önemli bir duruş sergilemektedir.

EK

Çalışmada Kullanılan Hadislerin Özellikleri:

Ravisiz Kaynaksız: 41 hadîs.

Ravili Kaynaklı: 9 hadîs.

Ravisiz kaynaklı: 5 hadîs.

Ravili kaynaksız: 6 hadîs.

Raviler: Ebu Zer, Cabir, İbn Mes'ûd, Ubade b. Samit, Ebu Hüreyre, Aişe, Osman b. Affan, Zeyd b. Sabit, Enes b. Malik. Amr b. As, Ömer b. Hattab.

Buharî: 2

Müslim: 3

Buharî-Müslim: 4

Mevkûf: 1

Zayıf: 2

Mevzu: 9

KAYNAKÇA

Aclunî, *Keşfu'l-Hefâ ve Muzîlu'l-İlbâs amma İştêhere mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, Daru İsmail b. Muhammed (v. 1162/1749), İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1352.

Ahmed, b. Muhammed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*, Beyrut, ty.

Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam* (thk. Abdurrazzak Afifi), Riyad 1424/2003.

Askalanî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed İbn Hacer(v. 852/1448),, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, (trc. Talat Koçyiğit), Ankara 1971.

Askalanî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, terkîm, tebvîb, tashîh, tercî' M. F. Abdülbaki, M. el-Hatîb, Kusay M. el-Hatîb, Dâru'r-Rayyan li't-Türas, Kâhire 1407/1987.

Askalani, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, Thk. ve ta'lik, Muhammed İvad-Muhammed Gıyas es-Sabbağ, Mektebetu'l-Gazali, Dimaşk ty.

Babertî, Muhammed b. Mahmud (v. 786/1384), *Şerhu el-Akîdeti't-Tahaviyye*, zapt ve ta'lîk, Abdüsselam b. Abdülhadi Şennar, Darü'l-Beyrûtî, 1430/2009.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahat -ı Fıkhıyye Kamusu*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1967.

Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh (v. 256/870), *Sahîhu el-Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ty.

Cürcanî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, yy., ty.

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram (v. 250/864), *Sünen ed-Darimî*, Dâru'l-fikir, Beyrut, ty.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sunenu Ebi Dâvûd* (Avnu'l-Ma'bûd ile beraber 1-14), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.

Ebu Zehra, Muhammed, Ahmed b. Hanbel, Mısır, ty.

Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Mısır 1322/1324.

Hakim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisaburî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

Horasanî, Emir Padişah Muhammed Emin Hüseyin, *Teysiru't-Tahrir Şerhun ala Kitabi't-Takrîr*, Mısır 1313.

İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, el-Endülüsi, *el-Muharriru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abdussafi Muhammed, Beyrut 1422/200.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali (v. 456/1064), *el-İhkam fi Usûli'l-Ahkam*, Beyrut 1985.

İbn Kayyim, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekir, *İlamu'l-Muvakkiîn an Rabbi'l-Alemin*, terci' ve thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Beyrut 1991.

İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (v. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty.

İbnu Abdilberr, Ebu Amr Yusuf bin Abdillâh bin Muhammed bin Abdi'l-Berr bin Asım en-Numerî el-Kurtubî el-Malikî (v. 463/1071), *Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlihi*, İdaretu't-Tibaati'l-Müniriyye, Mısır ty.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ansarî (v. 671/1272), *Tefsiru, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1965.

Keşmirî, Muhammed Enver (v. 1352/1933), *Feydu'l-Bârî ala Sahihi'l-Buharî* (Bedrü's-Sârî ile beraber) Daru'l-Ma'rife, Beyrut ty.

Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Zettat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali en-Neccar, *el-Mu'cemü'l-Vasîf*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ansarî (v. 671/1272), *Tefsiru el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an* Beyrut 1965.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları yy. ty.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. El-Haccâc el-Kuşayrî en-Neysâbûrî (261/875), *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1336/1918.

Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr (303/915), *Sünenü'n-Nesâî* Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty. (Süyûtî'nin Şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile beraber).

İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (v. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty.

Razi, Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut 1401/1981.

Şatîbî, Ebu İshak, *el-Müvafekât fi Usûli's-Şerîa'*, thk. Abdullah Diraz, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ty.

Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, thk. Ebu Hafis Amir el-Arabî el-Eş'arî, Riyad 1421/2000.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sûre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh ve hüve Sunenü't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

Ünal, Abdullah, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (21-23 Eylül 2014).

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire 1404/1984.

Züheyr, Muhammed Ebu'n-Nur, *Usûlu'l-Fıkıh*, Kahire 1992.